

ИСТОРИЯ НА РУСИЯ

А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина

История
на

РУСИЯ

**ОТ НАЙ-ДРЕВНИ ВРЕМЕНА
ДО НАШИ ДНИ**

Второ допълнено издание

КНИГОИЗДАТЕЛСКА КЪЩА **ОБОА**
СОФИЯ, 2012 г.

© А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина, автори, 2006 г.
© Димитър Петров, Петя Димитрова, преводачи, 2012 г.
© Кремена Пенчева, художник, 2012 г.

© Книгоиздателска къща „Труд“, 2012 г.

Консултанти: проф. д.и.н. Луиза Ревякина и доц. д-р Ганка Рупчева

ISBN 978-954-398-179-3

Съдържание

Увод	7
Глава 1. Народи и древни държави на територията на Русия	13
Глава 2. Източни славяни. Образуване на древноруската държава	21
Глава 3. Руската държава (XI – началото на XII в.)	31
Глава 4. Руските земи и княжества в началото на XII – първата половина на XIII в. Политическа разпокъсаност	45
Глава 5. Руската култура преди монголското нашествие	54
Глава 6. Борба на руските земи и княжества против монголското завоевание и кръстоносците през XIII в.	64
Глава 7. Руските земи и княжества през втората половина на XIII – първата половина на XV в. Между Ордата и Литва	75
Глава 8. Завършване на обединението на руските земи около Москва в края на XV – началото на XVI в. Образуване на руската държава	87
Глава 9. Руската държава през XVI в. Иван Грозни	94
Глава 10. Русия на границата на XVI–XVII в. Смутното време	107
Глава 11. Социално-икономическо развитие през XVII в. Русия след Смутното време	123
Глава 12. Вътрешна и външна политика на Русия през XVII в. „Бунтовният век“	132
Глава 13. Руската култура през XIII–XVII в.	145
Глава 14. Русия в края на XVII – първата четвърт на XVIII в. Преобразованието на Петър I	157
Глава 15. Дворянската империя през втората четвърт – средата на XVIII в. Дворцовите преврати	179
Глава 16. Русия през втората половина на XVIII в. Просветеният абсолютизъм на Екатерина Велика	189
Глава 17. Руската култура през XVIII в.	218
Глава 18. Икономика и социален строй на Русия през първата половина на XIX в.	229
Глава 19. Вътрешна политика на Русия през първата половина на XIX в.	237
Глава 20. Външна политика на Русия през първата половина на XIX в.	251
Глава 21. Идейна борба и обществено движение в Русия през първата половина на XIX в.	271
Глава 22. Руската култура през първата половина на XIX в.	287

Глава 23. Вътрешна политика на Русия през втората половина на XIX в.	299
Глава 24. Външна политика на Русия през втората половина на XIX в.	312
Глава 25. Икономическо и социално развитие на Русия през втората половина на XIX в.	324
Глава 26. Идейна борба и обществено движение в Русия през втората половина на XIX в.	331
Глава 27. Икономическо развитие на Русия в началото на XX в.	342
Глава 28. Вътрешнополитическо положение и обществено движение в Русия в началото на XX в.	350
Глава 29. Външна политика на Русия в началото на XX в.	371
Глава 30. Руската култура през втората половина на XIX – началото на XX в.	382
Глава 31. Революцията от 1917 г. в Русия	392
Глава 32. Съветска Русия през 1917–1920 г. Вътрешна и външна политика ..	404
Глава 33. Съветската държава през първата половина на 20-те години на XX в.	421
Глава 34. СССР през втората половина на 20-те – 30-те години на XX в.	433
Глава 35. Външна политика на съветската държава през 20-те – 30-те години на XX в.	453
Глава 36. Съветската култура през 1917–1940 г.	462
Глава 37. СССР в годините на Великата отечествена война (1941–1945)	473
Глава 38. Следвоенно възстановяване и развитие на СССР (1945–1952)	496
Глава 39. Развитие на СССР през 1953–1964 г.	507
Глава 40. Вътрешна и външна политика на СССР през 1965–1984 г.	518
Глава 41. Последни години от съществуването на СССР (1985–1991)	535
Глава 42. Русия през 90-те години на XX и първите години на XXI в.	551
Глава 43. Руската и съветската култура през втората половина на XX – началото на XXI в.	571
Приложение № 1. Хронологична таблица	589
Приложение № 2. Ръководни държавни дейци (март 1917 – март 2004 г.)	608
Приложение № 3. Федерално устройство на Русия. Субекти на федерацията	612
Терминологичен речник	613
Съкращения	628

УВОД

Миналото не изчезва, а продължава да живее в натрупания от човечеството опит. Обобщаването и обработването на този опит е първостепенна задача на историята.

„Historia est magistra vitae“ („Историята е учителка на живота“) – са казвали древните. И наистина, хората винаги, особено в преломните периоди от развитието на човечеството, в гигантската лаборатория на световния социален опит са се опитвали да намерят отговор на парещите въпроси на своето време. Чрез примери от историята хората се възпитават в уважение към вечните непреходни човешки ценности – мир, доброта, справедливост, свобода, равенство, красотата.

Видният руски историк, професор в Московския университет Василий Осипович Ключевски остроумно отбелязва в своя дневник, че макар хората да казват, че историята никого и на нищо не е научила, животът все пак откъщава на този, който не познава историята. Знаменитият учен, великолепният лектор и майстор на афоризми пише: „Цветята не са виновни, че слепият не ги вижда. Историята учи дори тези, които не се учат от нея – тя им дава урок за тяхното невежество и пренебрежение.“ Искане ни се да припомним още един афоризъм: „Лъжата при тълкуването на миналото води до провали в настоящето и подготвя катастрофа в бъдещето.“

Историята е една от най-важните форми на човешкото самосъзнание. Противостоящите си политически сили се стремят да се възползват от опита на историята. Те обосновават действията си, като се позовават на историята. Затова при тълкуването на едни или други исторически събития се забелязва непрекъснатата борба на различни идеи и мнения.

Интересът на хората към резултатите от изучаването на миналото им дава известни основания за скептично отношение към историята като към наука, оценяваща обективно събитията и законите на историческото развитие. Често могат да се чуят думи, че историята се използва за оправдаване на целите на политическата борба, че всяко поколение, всяка партия пренаписва историята наново, че тя е „политика, обърната към минало-

то“. Изказва се и становището, че миналото може да се опознае обективно, само ако се изолираме от съвременността. Скептиците твърдят, че във века на научно-техническата революция историята ще стане наука само когато възприеме методите и математическата точност на естествените науки. Накрая, като аргумент за несъстоятелността на историята като наука се привежда тезата за невъзможността да се реконструира безвъзвратно изчезналото минало заради непредставителността на запазените данни за реално протеклите събития.

И все пак въпреки плурализма както в отговорите на глобалните въпроси, свързани с развитието на човечеството, така и при интерпретацията на отделните факти, съществува обективна истина. Не да обвинява, а да изучава миналото, да го обяснява – това е задачата на научното познание. Търсенето на истината в историята, в историческото познание е сложен, трудоемък и интересен процес, изискващ както разбиране на особеностите на това познание, така и известно професионално майсторство.

Историкът не може да пише без гняв и пристрастие, но той няма право да лъже, да изопачава и да премълчава истината. Търсенето и утвърждаването на истината във всички времена са били главна цел на науката. Представлявайки социална памет на човечеството, съкровищница на неговия социален опит, историята предава този опит от едно поколение на друго. А чрез осмислянето му го прави достойно на съвременността. Въпреки мненията на скептиците ролята на историческата наука в живота на хората нараства. Историците изучават миналото не за да избягат от настоящето. Историята служи на съвременността, като обяснява днешния ден и като дава материал за прогнозиране на бъдещето.

Историческата наука се опитва да даде цялостно виждане за историческия процес, което да обхваща всички негови характеристики. По това тя не се различава от другите науки. Както и при другите науки, в историята се натрупват и откриват нови факти, усъвършенстват се теорията с оглед развитието на другите отрасли на познанието (културологията, историческата психология, социологията и др.), методите за обработка и анализ на изворите (например прилагането на математически методи). Много от фактите, събитията, явленията от нашата история в процеса на откриването на нови извори, на разширяването на нашия кръгзор, на усъвършенстването на теоретическото познание днес се оценяват по-различно, отколкото преди пет или десет години. Всичко това са свидетелства, че историята се пренаписва не само поради изменения в политическата конюнктура, но и като отговор на разширяването на палитрата на нашето познание за миналото.

Не може да се създава нов свят без оглед на миналото – това е било известно на хората във всички епохи. Всестранното научно изследване на материалната и духовната култура на миналото ни прави по-богати и по-

умни, по-щедри и проникателни в мислите и делата, в плановете ни и в изпълнението им. Всичко това свидетелства в полза на факта, че познаването на историята позволява по-ясно да се разбере съвременността, но и съвременността, на свой ред, поставя задачата за максимално точно научно осмисляне на миналото, което има не само нравствена, но и практическа стойност.

Великият руски учен-енциклопедист Михаил Василиевич Ломоносов пише, че историята „дава на владетелите примери за управление, на поданиците – за подчинение, на воините – за мъжество, на съдиите – за правосъдие, на младите – за разума на старите, на старите – особена увереност при даването на съвети, всекиму – незлобливо веселие, свързано с неизмерима полза“. Говорейки за ролята на историята в живота на хората, „питомецът от гнездото на Петър I“ Василий Никитич Татищев пише: „Може накратко да се каже, че нито един човек, нито една машина, занаят, наука, нито пък което и да било правителство, дори един единствен човек без познаването ѝ не може да бъде свършен, мъдър и полезен.“

* * *

Историята умее да се вслушва дори в гласа на камъните. Подкрепянето на изводите с доказателства е задължителна черта на научното познание. Историята като наука си служи с точно установени факти. Както и в другите науки, в историята се осъществява натрупване и откриване на нови факти. Тези факти се извличат от историческите извори. Историческите извори са всички останки от миналия живот, всички свидетелства за миналото. В днешно време се обособяват четири основни групи (класове) исторически извори: 1) веществени; 2) писмени; 3) изобразителни (графика, живопис, скулптура, изкуство на предмети на бита); 4) фонетични. Историците изучават историческите извори в цялата им съвкупност, без да имат право да разделят историческите факти на „големи“ и „малки“. Те изследват всички факти без изключение.

Събраният фактически материал се нуждае от обяснение, от изясняване на причините за развитието на обществото. Така се изработват теоретическите концепции. По такъв начин, от една страна, е необходимо познаването на конкретните факти, а от друга, историкът трябва да осмисли цялата съвкупност от факти с цел да бъдат открити причините за закономерностите в развитието на обществото.

През различните епохи историците по различен начин са обяснявали причините и закономерностите в историческото развитие на Русия. Летописците от времето на Нестор (XII в. – бел. прев.) са смятали, че светът се развива в съответствие с божественото провидение и божествената воля.

След натрупването на опит, с появата на емпиричното, рационалистическо познание историците започват да разглеждат обективните фактори като определяща сила в историческия процес. Така М. В. Ломоносов (1711–1765) и В. Н. Татищев (1686–1750), родоначалници на руската историческа наука, са смятали, че знанието, просвещението определят хода на историческия процес. Главната мисъл, пронизваща трудовете на Николай Михайлович Карамзин (1766–1826) („История на руската държава“), е че Русия има нужда от мъдро самодържавие.

Най-големият руски историк от XIX век Сергей Михайлович Соловьев (1820–1870) („История на Русия от най-древни времена“) вижда хода на историята на нашата страна в прехода от родовите отношения към семейството и по-нататък към държавността. Три са най-важните фактори, които според историка определят обективния ход на руската история: природата на страната, природата на племето и ходът на външните събития.

Ученикът на С. М. Соловьев В. О. Ключевски (1841–1911) („Курс по руска история“), развивайки идеите на своя учител, смята, че е необходимо да се изясни цялата съвкупност от факти и фактори (географски, етнически, икономически, социални, политически и т. н.), характерни за всеки период. „Човешката природа, човешкото общество и природата на страната – това са трите основни сили, които изграждат човешкото общежитие.“ Близък до него по своите теоретически възгледи е Сергей Фьодорович Платонов (1850–1933), чиито „Лекции по руска история“, както и трудовете на Н. М. Карамзин, С. М. Соловьев, В. О. Ключевски многократно се преиздават през последните години.

През съветския период историците особено успешно изучават социално-икономическата проблематика, движението на народните маси. Изяснени са и са въведени в научен оборот нови исторически извори. Но господството в теоретичната сфера единствено на марксистко-ленинската концепция съществено сковала творчеството на учениците. Те изхождат от определящата роля на материалното производство в живота на хората и виждат смисъла на историческото развитие в прехода от една обществено-икономическа формация към друга, завършващ с построяването на комунистическото общество в целия свят.

Авторите на този учебник смятат, че историята на Русия е част от световния исторически процес. Не трябва обаче да се пренебрегват особеностите на руския път в развитието на човешката цивилизация. Авторите виждат своята задача в това, да покажат как в рамките на общите за света закономерности е еволюирало евразийското геополитическо пространство. Как са се отразили на неговото развитие природата и климатът, съотношението между размерите на територията и нейната населеност, многонационалният и с различна религиозна принадлежност състав на населението, необходимостта от усвояване на територията, външните фактори и т. н.

В основата на учебника са лекциите, четени в Московския държавен университет „М. В. Ломоносов“, Руския университет за дружбата между народите, Литературния институт „А. М. Горки“.

Текстът на учебника е подготвен от авторски колектив: А. С. Орлов (увод, гл. 1–17), Н. Г. и В. А. Георгиеви (гл. 18–32, 35, 37, параграфите „Вътрешното положение в РСФСР през 1920–1921 г.“ и „Новата икономическа политика“ от гл. 33, параграфът „СССР през 1938 – началото на 1941 г.“ от гл. 34); Т. А. Сивохина (параграфът „Образуването на СССР“ от гл. 33, параграфите „Икономическа политика“ и „Социалнополитическо развитие“ от гл. 34, гл. 36, 38–43). Схемите, хронологичните и другите таблици са съставени от авторите.

Към българския читател

Учебник, представящ цялата история на Русия, за последен път бе издаден в България през 1974 г. Изтеклото оттогава време, особено последните 15 години, донесе кардинални промени в живота на тази страна. В историческата наука бяха преразгледани много от смятаните по-рано за общопризнати оценки на „официалната“ историография, като някои от тях, особено за съветския период, бяха заменени с напълно противоположни становища.

Учебникът обхваща периода от VI в. до 1999 г. (петнадесет столетия). Поради своя ограничен обем той не претендира за осветляване на руската история в цялата ѝ пълнота. В сбита и достъпна форма, на основата на събития и факти в него са отразени най-важните етапи от историята на Русия от древни времена до наши дни. Разкрива се развитието на руската държавност и състоянието на руското общество през вековете, особеностите на руския, съветския и постсъветския менталитет; значението на реформите, контрареформите и революциите в историята на Русия. Значително внимание е отделено на развитието на културата, науката, обществената мисъл. Схемите и таблиците в учебника дават по-ясна представа за системата на висшето, централното и местното управление в Русия през вековете.

За улеснение на българския читател учебникът е допълнен с пояснения под линия, с карти, с терминологичен речник и със списък на съкращенията (абривиатурите), появили се в съветския период от развитието на Русия.

Учебникът е предназначен за преподавателите във висшите учебни заведения и студентите историци, за учителите по история и всички, които се интересуват от историята на Русия.